

ХОРИЖ АДАБИЁТЛАРДА ИЖТИМОЙ ИДЕНТИКЛИК МУАММОСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИЛИШИ

Ф.А.Хужаев

Чирчиқ давлат педагогика университети

таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7482817>

ARTICLE INFO

Received: 14th December 2022

Accepted: 24th December 2022

Online: 25th December 2022

KEY WORDS

Ижтимоий, ижтимоий
идентиклик, “Мен” образи,
ўзини ўзи англаш, гуруҳга
мансублик, психоижтимоий
идентиклик, ижтимоий
гуруҳлар, психоанализ,
фрейдизм ва неофрейдизм,
бихевиоризм, рамзий
интеракционизм, когнитив
психология.

Илмий адабиётларда инсон
идентиклигини ўрганишга
бағишланган кенг кўламли назарий ва
эмпирик материаллар тўпланган. Бироқ,
жамият тараққиётининг янги
ижтимоий-иқтисодий шароитлари
нуқтаи назаридан, инсоннинг
идентиклиги муаммоси алоҳида
долзарбдир. Аввало, биз хориж ва рус
психологиясида мавжуд бўлган умумий
назарий ёндашувлардан бошлаб, шахсга
оид мавжуд тадқиқотларни кўриб
чиқишни вазифа қилиб белгилаб олдик.
Аввало шуни таъкидлаймизки, назарий
манбалар таҳлили шуни кўрсатадики,
инсон идентиклиги масаласига
дастлабки тарихи фалсафа негизида
илдиз отган (Аристотель, Н.Бердяев,
Гегель, В.Соловьёв., Б.Спиноза,
М.Хайдеггер, Ф.Шеллинг ва бошқалар).

ABSTRACT

Мақолада ижтимоий идентиклик тушунчасининг
мазмуну, унинг таркибий қисмлари, хусусиятлари
хориж психологларининг тадқиқотлари нуқтаи
назардан ёритилган. Шунингдек, психология фанида
ижтимоий идентиклик тушунчасининг киритилиши
ва унинг ривожланишига доир илмий назарий
қарашларнинг таҳлиллари ўз аксини топган.

Йигирманчи асрнинг ўзига хос
психологик назарияларида ўтган аср
психологиясининг етакчи соҳаларига
мос келадиган йўналишларини шартли
равишда аниқлаш мумкин
(психоанализ, фрейдизм ва
неофрейдизм, бихевиоризм, рамзий
интеракционизм, когнитив психология
ва рус психологиялари).
Айни дамда бевосита тадқиқот объекти
сифатида ижтимоий идентиклик
хусусиятлари хусусида фикр юритиш
мақсадга мувофиқ. Ижтимоий
идентиклик концепцияси бошқа
одамлар шахсини ёши, касби ёки этник
келиб чиқиши каби кенг ижтимоий
тоифалар ёки хусусиятлар асосида
қандай белгилашини тавсифлайди [7].
Улар шахс “Мен” нинг таркибий
қисмлари бўлиб, у гуруҳга

идентикликни англаш даражасида бошдан кечиради.

Ижтимоий идентиклик ижтимоий идентификация жараёнининг натижаси бўлиб, у ижтимоий гуруҳга аъзолик орқали ўзини англаш жараёни сифатида тушунилади.

Ижтимоий идентификация гуруҳ ва шахсий даражада муҳим функцияларни бажаради: бу жараён туфайли жамият одамларни ижтимоий алоқалар ва муносабатлар тизимига киритиш имкониятига эга бўлади ҳамда шахс ҳимоясини таъминлайдиган гуруҳга аъзоликка тааллуқли бўлган асосий эҳтиёжлар ўзини ўзи англаш, бошқалар томонидан баҳолаш, гуруҳга таъсир қилиш имкониятини белгилаб беради [5].

Ижтимоий идентикликнинг аҳамияти ҳақида биринчилардан бўлиб Курт Левин [6] у инсоннинг ички фаровонлик туйғусини сақлаб қолиш учун кучли гуруҳни аниқлаш туйғусига муҳтож деб ҳисоблаган. 20-аср ижтимоий психологиянинг асосий назарий йўналишларининг деярли ҳеч бири ижтимоий идентиклик муаммоси бўйича ўз қарашларини таклиф қилиб, ушбу ҳодисани эътиборсиз қолдирмади. Ижтимоий идентиклик муаммосининг ривожланишига, албатта, психоанализ назариясининг намоёндалари жуда катта ҳисса қўшди. Шунингдек, бу ерда яна бир бор психоаналитик йўналишнинг йирик намоёндаси Эрик Эриксон номи билан боғлаш мақсадга мувофиқ. Дарҳақиқат унинг шарофати билан “идентиклик” атамаси мустақил илмий категория мақомини олди [4].

Э.Эриксон ижтимоий идентиклик ҳодисасини замонавий тушунишга яқин бўлган психоижтимоий идентиклик

концепциясини ишлаб чиқди. Э.Эриксон нуқтаи назаридан, шахснинг фақат бир қисми онгли, бир қисми онгдан олдинги соҳада ва кўп қисми онгсиз қисмда жойлашган ва ҳатто репрессия қилиниши мумкин. Психоижтимоий идентиклик жамият ва шахс ўртасидаги ўзаро таъсирнинг маҳсулидир. “Мафкура” - ғоялар ва идеалларнинг тизимлаштирилган мажмуи - идентификациялашнинг воситачиси сифатида намоён бўлади. Э.Эриксон ўзининг “Ирқлараро ўзаро таъсирдаги идентиклик концепцияси” асарида салбий идентиклик тушунчасини шакллантиради ва унинг асосий таркибий қисмлари қуйидаги қоидалардир:

1. Ҳар бир шахснинг психологик идентиклиги иерархик тарзда ташкил этилган ижобий ва салбий элементларни ўз ичига олади. Болалиқда инсон нафақат идеаллар, балки ёвузликнинг прототиплари билан ҳам дуч келади. Шундай қилиб, одам нима бўлмаслиги кераклиги ҳақида тасаввурга эга бўлади. Ижобий идентификация ва салбий идентиклик доимо бир бири билан зиддиятли ҳолатда намоён бўлади.

2. Бостирилган озчиликка мансуб киши ўзининг салбий идентиклигини бу озчиликнинг ҳукмрон гуруҳ орасида шаклланган салбий образлари билан аралаштириб юборади, натижада ўзидан пастлик, ўзидан нафратланиш ҳисси пайдо бўлади.

3. Ҳукмрон гуруҳ бундай салбий озчилик идентиклигини сақлаб қолишдан маълум даражада манфаатдор, чунки у кўпчиликнинг ўзининг салбий идентиклигини англашидан ҳимоя вазифасини ўтайди.

Бу ҳимоя кўпчиликлари ўз устунлиги ва яхлитлигини ҳис қилиш имконини беради.

Хулқ-атвор бўйича олимлар, хусусан, М.Шериф гуруҳлар ўртасидаги функционал ўзаро боғлиқликнинг гуруҳлараро муносабатларга таъсирини ўргандилар. Тажрибалар давомида, объектив манфаатлар тўқнашуви салбий ташқи гуруҳлар стереотипларининг намоён бўлишига олиб келиши ва шу билан бирга гуруҳ ичидаги бирлашиш ва қўллаб-қувватлашга ёрдам бериши аниқланди. Д.Кемпбелл М.Шерифнинг формулаларини ишлаб чиқди ва гуруҳлараро зиддият назариясини асослади [3].

Символик интеракционизм доирасида ижтимоий идентикликни ўрганиш учун асослар С.Кули ва Ж.Мидларнинг асарларида илгари сурилган. Ж.Мид идентификацияни ижтимоий ўзаро таъсир натижаси деб ҳисоблади. Гуруҳ билан шахсни аниқлаш воситаси сифатида у “умумлаштирилган ўзга” тушунчасини киритади. Ж.Миднинг издоши Р.Томе ўз-ўзини англашнинг ўзига инсонлар ҳақидаги ғоялар билан боғлиқлигини ўрганган. Олим нуқтаи назаридан, ўзликни шакллантириш жараёнида “Ўзга” ҳал қилувчи роль ўйнайди. “Ўзга” нинг мавжудлиги ўзини ўзи англаш таркибига киради, бу эса бошқасини шерик сифатида англашдан ҳеч қачон ажралиб турмайди [2].

Француз ижтимоий психология мактабининг ёрқин намоёндаси С.Московичининг асарларида субъектнинг билимлар тизимидаги махсус категория қўйи тизим сифатида шахс онгини идентификация матрицаси турига кўра, ташкил этиш тўғрисида

фараз таклиф қилинган. Шунга қарамай, идентификация матрицаси кўплаб аксессуарлардан иборат: универсал, жинс, диний, этник, профессионал ва бошқалар. Идентификация матрицасига кирувчи маълумотни шахс ўзини идентификация қиладиган тоифаларга “тарқатади”.

Рус ижтимоий психологияда ижтимоий идентиклик муаммоси фаолиятли ёндашуви доирасида ишлаб чиқилган. В.С.Агеев (1990) нинг ишлари шуни кўрсатдики, шахсни гуруҳ билан муносабатини аниқлаш жараёни ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки гуруҳлараро фаолиятнинг тузилиши билан белгиланади [1].

Бироқ, адабий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, ижтимоий идентикликни замонавий тадқиқотлар когнитивистик парадигма доирасида ишлаб чиқилган иккита асосий назарияга асосланади: Н.Тайфел и J.Turner, шунингдек, ижтимоий идентиклик назарияси ва Ж.Тёрнер томонидан ўзини ўзи тоифалаш назарияси. Келинг, ушбу ижтимоий идентиклик тушунчаларининг хусусиятларига бироз тўхталиб ўтамиз, чунки улар кўп жиҳатдан бизнинг тадқиқотимизнинг назарий асоси бўлиб хизмат қилади.

Х. Тайфел ва J. Turner ижтимоий идентикликни “шахснинг “Мен образи”нинг у ўзини идентикликни ҳис қиладиган ижтимоий категориялардан келиб чиқадиган томонлари” деб таърифлаган [8].

Ижтимоий идентиклик назарияси қўйидаги умумий қоидаларга асосланади:

1. Одамлар ўз кадр-қимматини сақлаб қолиш ёки оширишга интилади, яъни ижобий “Мен-концепция”га интилади.

2. Ижтимоий гуруҳлар ёки тоифалар ва уларга аъзолик ижобий ёки салбий аҳамият маъноси билан боғлиқ. Шунинг учун ижтимоий идентиклик шахснинг ижтимоий идентикликни яратишда иштирок этувчи гуруҳларнинг баҳолашлари асосида ижобий ёки салбий бўлиши мумкин.

3. Ўз гуруҳини баҳолаш муҳим хусусиятлар ва тавсифномаларни ижтимоий таққослаш орқали бошқа ўзига хос гуруҳлар билан корреляцияси билан белгиланади.

Шундай қилиб, муаллифлар ўз назариясига кўра, ижтимоий идентиклик бу атрофимиздаги дунё ҳақидаги маълумотларни бошқариш

имконини берадиган фундаментал билиш жараёни сифатида тушуниладиган ижтимоий тоифалар жараёнининг натижаси эканлигини таъкидлайдилар. Категориялаштириш тоифалар орасидаги фарқларни таъкидлашни ва бир хил тоифадаги элементлар орасидаги фарқларни юмшатишни ўз ичига олади). Муайян ижтимоий гуруҳ аъзолари сифатида таснифлангандан сўнг, ушбу гуруҳ аъзолари аниқ ва ижобий ижтимоий ўзига хосликни сақлаб қолиш ёки эришишга интилади. Бу ижтимоий рақобат ва камситиш орқали содир бўлиши мумкин..

References:

1. Агеев В.С., Толмасова А.К. Теория социальной идентичности и ее эмпирические верификации // Психология самосознания. Самара, 2000. С.624-641.
2. Герген К. Дж. Социальная конструкция в контексте / Пер. с англ. А. А. Киселева, Ю. С. Вовк. — Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2016. — 328 с.
3. Лебедева Н.В. Социальная и личностная идентичность взрослых в период обучения // Актуальные проблемы психологического знания. 2015. № 1. С. 12-24
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996
5. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности. // Психология самосознания.
6. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом “Бахрах-М”, 2000. – С. 589 – 601.
7. Dashefsky A., Shapiro H. Ethnicity and Identity. // Ethnic Identity in Society. / Ed. by A. Dashefsky. Chicago. College Publishing Company, 1976. P. 5 – 11.
8. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. Cambridge and Paris, 1982.
9. Kodirov N. M. Transformation and globalization of information media // Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 83-93.
10. Nodirbek Kodirov Mamasoliyevich. (2021). Current issues of formation of information culture in youth. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5770626>